

Eszmék – értékek

A TUDOMÁNY SZABADSÁGÁNAK ŐSFORRÁSAI

Horváth Pál

az MTA doktora, prof. emeritus (ELTE)

Communis opinio ma is, hogy a tudomány-szabadság záloga lehet az előrehaladásnak, a történelmi lemaradások leküzdésének. Nem vitás tehát, hogy a szabadságjogok triáza (a politikai, a gazdasági illetve a tudomány-szabadság) csak együtt és elszakíthatatlanul szolgálhat eszközül a modern társadalom megteremtésének. Ennek az egységnek a kialakulásához vezető utak és módok összetettsége nyilvánvaló, a különböző kényszerpályákat, terelőutakat megjárt modern társadalmak mégis érthető módon éppen a kitörési pontokat keresve vonzódnak a felidézett hármas egységben impliciten benne rejlő lehetőségekhez. Érthető, hisz nemzedékek mentek el anélkül, hogy a modern társadalom szerves fejlődésének gyümölcseit elvárható eredményességgel felhasználhatták volna. Innen van ma a kulturális jogok illetve a tudomány-szabadság helyreállításához tapadó felfokozott várakozás és az a lázas igyekezet, hogy a történelmi előképek, a létező társadalmi tapasztalatok számbavétele nyomán jussunk közelebb az oly sokszor elszalasztott lehetőségekhez. Ilyen értelemben a tudományos élet levegőjét szaturálja nálunk is az ismert porosz-német eredetű *Lehrfreiheit-System* helyreállításában benne rejlő lehetőség, a tudomány-szabadság maradéktalan érvényesülése.

Az ún. *Lehrfreiheit-System* (a tudomány-ill. a „tanszabadság”) rendszere egykoron a polgári fejlődés különböző fokán álló társadalmak szellemi fegyverkezésének jegyében született, és a történelmi előképeket is merészen felhasználta létjogosultságának az igazolására. Valós történelmi hagyományok, merész illúziók és várakozások vegyültek főként a modell típusjegyeit hordozó porosz-német tanszabadság eszméjében. Szélesebb értelemben az ébredő nemzeti eszme hordozói, a romantikusok és természetesen a történelmi-jogi iskola alapozói törtek ily módon utat elsőként az ősforrásokhoz, és elég nagy gyakorisággal el is jutottak a középkori egyetemek világának szemrevételezéséig. Még a kor nagy didaktikusai sem tudták persze mentesíteni magukat a feltárt előképektől, a porosz mintáért rajongók pedig egyenesen a nemzeti génusz ősforrásainak felfedezését vélelmezték. Eme szélsőséges szakirodalmi exkurzusok részletes kritikai elemzése nélkül is elmondhatjuk azonban, hogy a *tudomány-szabadság* jellegű gyökerek ősforrásai *valóban* a történelmi középkor századaira nyúlnak vissza.

A misztika és a romantikusok ködös axiómáit félretéve az universitas autonóm testületté formálódása pl. valóban középkori eredetű volt. (Brubacher, 237.) Nem lehet

figyelmén kívül hagyni persze, hogy az universitas autonómiájának történelmi felfedezése a 19. század elején a polgári jellegű önkormányzati rendszerek hatása alatt keletkezett. A zárt naturális gazdálkodás világból csak fokozatosan kibontakozó középkori város, és a műveltség monopóliumát eredendően kezében tartó keresztény egyház szembenállásából fakadt, hogy a világi kultúra képviselői legkorábban az észak-itáliai polgárosodás központjaiban rakhatták le az *universitas magistrorum et scholarium* alapjait. A polgári (városi) szabadság volt tehát a melegágya eredendően is annak a fajta tudomány szabadságnak, amelyből egyáltalán az universitas fogalmilag kisarjadt. A közismert bolognai mintát megelőző időkben a tudós elmék gyakran változtatták helyüket, és hallgatóikkal egyetemben vándoroltak oda, ahol a városi szabadság kellő védelmet jelentett számukra.

A *studium generale*, méginkább az universitas fogalma alatt persze ebben az időben is egyfajta autonóm tevékenység nyert védelmet azért, hogy a *közösségi tagjai együttesen léptek fel az egyházi és a világi hatalmasságokkal szemben*, és a városon belül is testületileg képviseltették magukat (Bónis, 14.). Az észak-itáliai, a dél-francia, illetve a párizsi egyetemek első századai ezen az alapon épültek fel (Denifle, 758.). Az *universitas scholarium* és az *universitas magistrorum* egyesülése alapján jött létre tehát ez az autonóm közösség, amely biztosította az egyházi és világi hatalmasságok gyámkodásától mentes szellemi szabadságot, illetve az universitas belső demokratizmusát. Tagjait erkölcsileg és anyagilag is védelmezte, amelynek jó példája a *licentia ubique docendi* (Hanuy, 17-18.) ill. az universitas tagjai feletti önálló juriszdikció. A *studium generale* tanárai (*magistri, doctores*) ill. hallgatói (*scholares*) a középkori (polgárosodó) városok egynémelyikének védelme alatt már igen korán sajátos közösségekké

(collegii) tömörültek. A hét szabad művészet, és ezen belül a *trivium (grammatica, retorica, dialectica)*, valamint a *quadrivium (aritmetica, geometria, astronomia ill. musica)* körébe tartozó magisterek hallgatóikat szorosán magukhoz kapcsolták, és a velük együtt alkotott egyetem sajátos közösségi rendjét is kialakították. Könnyen érthető ez, ha meggondoljuk, hogy a *studium generale* által graduáltakat is egy életre magához kötötte a középkori egyetem, miután az erről szóló okmánnyal széles lehetőséghez (*facultas*) jutatta a megszerzett tudás hirdetésére (*ubique legendi*) alkalmas embereket. A középkori város testületi szelleme jól megférte tehát a *studium generale* keretei között izmosodó egyetemekkel (Gierke, 437.).

Ezek a közösségek eredetileg nem igényelték sem az államhatalmi, sem pedig az egyházi elismerést, miként hogy a szabad művészetek elsajátításához is csak egy sajátos szellemi szabadságra volt szükségük. A „városi levegő (pedig) szabaddá tesz” – miként a történelmi kútfők is közismerten tanúsítják – a középkorban nincs tehát szükség másra, mint a városi szabadságra az egyetemek őseredetű formájának kialakulásához. Így a középkori olasz ill. a dél-francia városok gazdasági megerősödése pl. a városi (laikus) iskolák kialakulásához vezetett és idővel ezek alakultak át demokratikus szervezetű egyetemekké. A pápaság és a császárság küzdelme, ill. eredendően a nagy egyházszakadás következményei is hozzájárulhattak persze ahhoz, hogy ezek a kibontakozó (középkori) szellemi központok hosszú ideig megőrizhették szabadságukat. Az akkori idők világpolitikai erőtenyezőinek a bonyolult harca mellett azonban aligha volna elhanyagolható, hogy a feudális társadalom kiteljesedésének a századai is kedveztek a közösségi viszonyok újraéledésének, a városi szabadság megerősödésének. Párizs és Bologna ugyanis abban az időben válhatott a

szellemi szabadság központjává, amikor egy ideig még sem a világi, sem az egyházi hatalom nem tehetett szert az egyetemek feletti hatalomra.

A maga korában tehát szorosan egymásba fonódó gazdasági, társadalmi illetve kulturális átalakulások gyümölcse volt a középkori universitas (Bónis, 37-38.), ill. a tudomány szabadságának benne eredendően jelentkező ősforrása. Ez volt persze az egyetemi szabadság szokásjogi úton (*per consuetudinem*) kifejtett korszaka, amely fő vonásaiban a 13-14. század fordulójáig nyomon kísérhető maradt. A polgárosodó város maga is élvezte az universitas jelenlétéből fakadó előnyöket, a szellemi élet pedig a káptalani, monostori iskolákkal, az ún. *studium particularek*kal szemben előnyben részesítette a *studium generale*kat. Az egyházi alapítású, ill. államilag privilegizált egyetemek korszakát megelőző idők azok tehát, amikor még nem a „kulturális Róma eszméje”, de sokkal inkább az itáliai kommunális mozgalom hívta éltre az universitas. Helyenként tehát a szellem szabadságának a hagyományok által megszentelt intézményei valóban az egész középkoron át megmaradhattak, s ezek egyes elemei az idővel már csak *ex privilegio* keletkezett egyetemeknél is fennmaradtak.

Eredetileg tehát a középkori universitas kebelén belül valóban egyfajta sajátos (teljes) szellemi szabadság érvényesülhetett, mert ha a viszonyok netán erre kedvezőtlen fordulatot vettek volna, úgy a magisterek hallgatóikkal együtt elvándoroltak volna oda, ahol a *studium generale* szabadsága akceptáltatott. A jelentékenyebb szellemi központokban valóságos egyetemi városrész (*Quartier Latin*) is kialakulhatott, amelynek a területén a választott egyetemi tisztségviselők (*procuratorok, rectorok, stb.*) illetve a különböző nációk testületei végezték a közügyeket. Az önként vállalt kötelekekkel jól megfért akár a tanárválasztás szabadsága is, mivel az a hallgatók szabad vándorlásából természet-

szerűen következett. Le Goff joggal mondja tehát, hogy a céhpolgárság korporációival egyidejűleg jöhetett létre a *studium generale* autonómiaja.

A polgári szabadság ősforrásaival ölelkezik itt a tudomány szabadsága, amely ezúttal az egyetem kapuin bebocsátást kérők előképzettség nélküli felvételét is természetesen tartotta. Az értelmiség intézményesített „újraateremtésének a mechanizmusát” tehát – képletesen szólva – a középkor kultúrtörténete hagyta örökül ránk (Király, 5.).

A korai reneszánsz hatása alatt az itáliai és a spanyol illetve a dél-franciaországi városi iskolák magisterei mentették át az antik kultúra értékeit és a móroktól kölcsönzött természettudományokkal (*quadrivium*) is felvértezték a születő világi értelmiség új nemzedékeit. A vándordeákság (*goliardok, jocularok*) zabolátlan tömegét ez a változás készítette a rendszeres munkára, a szabad művészetek elsajátítására. Az elemeiben újjáéledő árutermelés és a munkamegosztás új lehetőségei most az „értelemből közvetlenül fakadó” mesterségeket (*artes*) emelték magasra. Ez tehát az első nagy történelmi lehetőség arra, hogy a tudomány áttörje a klerikusok műveltségi monopóliumát, a szabad művészetek műhelyei azonban még egészen közel állhattak a céhes polgárság ill. a kézművesek közösségeihez.

A 13. század még ennek a középkori (autonóm) szabadságnak az évszázada volt, amikor az universitas harca úgy a világi, mint az egyházi befolyás ellen jobbra sikeresen megvívható volt. Három alapvető egyetemi kiváltságról szoktak megemlékezni, amely a tudomány szabadságának kiteljesedését eredményezte: a *secessio* jogát, amely az universitas gyakori elvándorlásával torolta meg az autonómia csorbítását, a már felidézett *licentia ubique docenti* jogát illetve a tulajdonképpeni *egyetemi autonómiát*. Ez utóbbi kiváltságok igen nagy gyakorisággal statutumokban is lerögzítettettek, ennek elle-

nére a század második felében illetve a 14. században már a „pápaság fennhatósága alatt találták magukat még az említett nagyhírű egyetemek is. Róma oltalmat kínált a városi arisztokráciával illetve a világi főhatalommal szemben, valójában azonban saját befolyását készítette elő. Kialakult ily módon az a helyzet, hogy az egyetemek továbbra is a helyi konkrét igények kielégítését szolgálták, autonóm szervezetük azonban nemzetközivé lett. A *licentia ubique docendi* ezzel pl. a keresztény világ egészére érvényes kiváltság lett. Az egyetemek tehát feladva a *secessio* jogát jogilag a pápaság védelme alá menekültek, de ezáltal a tanítás szabadságát formailag kiterjesztették. Az egyház fősege alá került, ill. az egyházi alapítású egyetemek persze maguk is törekedtek a régi szabadság átmentésére, valójában azonban a külsőségek talmi csillogása mögött a tudomány szabadsága háttérbe szorult.

A közép-európai térség nagy egyetemalapítási mozgalma (14-15. század) egybe esik a jobbára pápai megerősítéssel (*ex privilegio*) alapozott egyetemek keletkezésével (Kovács, 23-24.). Az egyház a párizsi minta felhasználását szorgalmazta, miután ott már a 13. század első felétől megszilárdult a Szent-szék elvitatathatlan befolyása. Következésképpen nem a magiszterek és a tanulók egyetemei voltak már ezek az egyetemek, hanem a tudományok egyetemei (*Univ. litterarum, univ. scientiarum*), és az adott társadalom jellegzetességei tükröződtek a különböző fakultások hierarchikus tagozódásban is. A kétéves *artes facultas* általában nációnként tagozódott, a tulajdonképpeni egyetemi karok között pedig a teológia került előtérbe. A nációk továbbra is jelentős képviselői joggal rendelkeztek, az akadémiai nemzetek nagy gyűlésének szerepe azonban már formálissá lett. A közösségi hagyományok határozott jelei a vizsgálatok külsőségeiben, még inkább az artesbe való belépéskor (gólyaavatás) ill. az ún. *disputá-*

ciók lebonyolításában stb. éltek. A modern polgári társadalom kibontakozásának egy késői stádiumából retrospektív előképeket keresők azonban megtalálhatták akár az egyetem ítélkező joghatóságának részleges továbbélését (Békefi, 17-18.), akár a magisztereket megillető tanpénz (*beneficium*) intézményes fennmaradását is. A keresztény egyház díszére válik, hogy ez ellen ismétellen fellépett, és a „gyalázatos nyereség”-gel szembeállította a javadalmazott hivatást (*officium*). Ez az officium azonban természet-szerűen magával hozta az universitas magisztereiének anyagi függőségét is.

Képletesen szólva a középkori három nagyhatalom (*sacerdotium, imperium, studium*) persze akkor is töretlenül megmaradt, ha a keresztény egyház műveltségi monopóliumának törésvonalait már a 14-15. századi egyetemek életében felidézük. A középkori skolasztika egyoldalú érvényesülését említhetnénk mindenekelőtt, amely pl. a jogtudomány reputációját az észak-itáliai egyetemeken valósággal megrontotta, de még a teológia szerepét is aláásta. Az „értelmet kereső hit” (*fides querens intellectum*) helyét ugyanis a dogmává merevedett szövegelemzés (*exegetika*) foglalta el, ami által pl. a felidézett egyetemi disputációk elvesztették eredeti értelmüket. Mégis mennyire igaz az a megállapítás, hogy a középkori egyetemek exegetikusainak a „vállain emelkedett (egykoron) elérhetetlen magasságba Alighieri Dante, és az ő iskolájukat járták a humanisták, s a reformáció vezéregyéniségei.

A humanizmus és a felvilágosodás-korabeli előképek

A középkori egyetemek arisztokratizmusának visszahatásaként a reneszánsz illetve a humanista eszmék térhódítása új távlatokat nyitott, miután ismét a polgárosodás eredményei ösztökélték a tudomány felszabadításához fűződő várakozásokat. A „polgárság fejlődése nem fért össze többé a hűbéri

rendszerrel", de az adott társadalom gyökeres átalakításáról még nem lehetett szó. Ebben a történelmi miliőben lépett fel az „újkort előkészítő szellemi átalakulás egyik hatalmas áramlata", a *humanizmus*, amely éppen a középkori egyetemek világában hatott talán a legerőteljesebb módon.

A lehanyatló Bizáncból, a hódítók primitív katonai feudális hatalmasságai elől menekült most a hellenisztikus kultúra emlőin nevelkedő tudomány előbb az észak-itáliai egyetemekre, majd az általa közvetített *humanista eszmeáramlat* rövidesen elérte a kontinens szinte minden valamirevaló szellemi központját. Ez az eszmeáramlat pedig, jórészt éppen a humanista egyetemek falain belül maradva, nemzedékek egész sorával tudatosította a tudomány szabadságának a szükségességét. Igaz ugyan, hogy a mecénás hatalmasságok ettől még jöttányit sem változtattak a fennálló társadalom-politikai állapotokon, a humanizmus és a középkori egyetemek történelmi találkozása mégis elégségesnek bizonyult a tudomány szabadságának ébredésére, hidat képezve az ősforrások illetve a reformáció és a felvilágosodás eszmehordozói között.

Itáliában a korai reneszánsz a szellemi megújulás hirdetőjévé vált, ennek eredménye lett, pl. hogy a jogtudomány rövidesen a teológia vetélytársává vált a középkori egyetemeken. A polgárság ugyanis a megjelenő jogász értelmiség útján ébredt rá a szabad gondolkodás szükségességére (Kardos, 14.). Ezek persze azok az idők (12-13. század), amikor még a szokásjogi úton kifejlett egyetemi szabadság a feudális társadalom legnyugtalanabb (legforradalmibb) elemeinek gyülekezését segítette elő, és a hét szabad művészet fiatal mesterei vitték a fő szerepet a humanista eszmék terjesztésében is. Tipikusan a polgárosodás ideológiája volt ebben az időben még a humanizmus, és mint ilyen, nem is állhatott meg az észak-itáliai térség határainál. Az adott eszmeáram-

lat különös kötődése a fejlettebb városokhoz, az udvari kancelláriákhoz illetve a szellemi élet központjaihoz (az egyetemekhez) eleve szembetűnő volt. Kedvező körülmények között ez az összetett kapcsolat tartósan bizonyult, és a tudomány szabadságát is előbbre vitte. Főként az állami központosítás megteremtői ismerték fel viszonylag korán az egyetemi szabadsággal összefonódó eszmék jelentőségét, mivel az új módon jelentkező állami feladatok művelt szakemberek közreműködését igényelték.

Lázás egyetemalapítási törekvések kora ez (a 14-15. század), amidőn szinte mindenütt feltűntek az Itáliából behívott neves humanista gondolkodók, akik jobbára az önálló államelméleti-jogi tudományosság megteremtésében ill. az orvostudományok, a csillagászat, stb. körében is gyakran iskola-teremtő tevékenység kezdeményezői lettek. Ehhez pedig az egyetemi szabadság újjáélesztését kellett vállalniuk. A „természetes tehetséget" megillető szellemi szabadság tűzhelyei lettek tehát a humanista *egyetemek*, ahol viszonylag rövid idő alatt felnevelkedett az a világi értelmiségi réteg (*legisták*) is, amely az állami központosítást elméletileg sikeresen alátámasztotta.

A tudomány szabadságának történelmi előképei szempontjából a humanizmus azonban akkor is számottevő tényező lehetett, amikor és ahol az ismert társadalmi-politikai feltételek még hiányosak maradtak. Az adott esetben persze a humanizmus és általában a reneszánsz kultúra térhódítására főként a kedvezőtlen társadalmi feltételek hatottak bénítóan. Így főként a közép- és kelet-európai térségben ismeretes, hogy a humanista eszmék csak az állami (kormányzati) központokban illetve a már *ex privilegio* szervezett egyetemeken hódítottak teret, és a kétségtelenül kimutatható szellemi előrehaladást általában nem követte a polgárság reneszánszkori előretörése. A városi polgárság és a központi hatalom gyengesé-

ge következtében, pl. hazánkban is a reneszánsz nem a polgárság, hanem a nemesség kultúrája lett. (Csizmadia, 5-6.) Ez a társadalmi elem, és főként a kifejlődő új arisztokrácia pedig egyre jobban elvesztette érdeklődését – az egyébként is polgári tartalommal telített – eszmék iránt. Így a 16. század végén és a 17. században felbukkanó erőteljesebb államelméleti-jogi tudományosság az említett térségben már csak a nyugati humanista frazeológiával vonta magára a figyelmet. Ilyen feltételek között tehát a humanista eszmék hatását őrző tudományosság pl. a nemesi vezetés elismerésére kényszerült.

Valójában persze a humanista eszmék még így is pozitív tényezővé válhattak, amikdön pl. a reformáció szolgálatába állva a tudomány nemzeti nyelven történő hirdetésével soha nem látott, széles néprétegekben keltette fel a művelődés igényét. (Jakó, 22-24.) Ez volt egyébként a humanizmus nemzeti nyelvű (udvari) periódusa, amely nálunk is politikummá tette a nevelés ügyét. Az állami nevelésügy prioritásának gondolata éledt tehát a késői humanizmus hatása alatt, és ez a kihívás a protestantizmussal szövetségben maga után vonta az ellenreformáció hadállásainak kiépítését is. A főpapság viszont ugyanazon fegyverhez nyúlt – mondja találóan Kornis Gyula –, létrehozva a jezsuiták tanulmányi rendszerét, amely egészen a felvilágosult abszolutizmus korszakáig alkalmasnak tűnt a nevelésügy alátámasztására. A protestáns főiskolák humanista talajon fogant eszmerendszerének vonzását (Barankay, 10.) azonban a közel két évszázados erőfeszítések is csak részlegesen tudták megtörni. Sőt, pl. iskolaközösségi tisztségviselés (*coetus*), a szeminárium-jellegű, kötetlen vitatkozások (*collatio*), illetve az önművelés sajátos eszközeként ismert vendégprédikálás (*legatio*) és a külföldjárás (*peregrinatio*) stb. intézményesítésével a protestáns főiskolák gyakran a polgárosult angol oktatási-nevelési rendszer egyes elemeit is meghonosították.

Ilyen előzmények után nálunk az ugyan-csak állami neveléspolitikát hirdető felvilágosult abszolutizmus kényszerült felszámolni a Ratio studiorum hatályát (1773), a modern egyetemek kialakítását célzó udvari törekvések (Gerloff, 42.) nyomán mégsem született meg a tanszabadság Magyarországon. Pedig a jezsuita egyetemi szisztéma utolsó fél évszázadának viszonylagos változatlan-ságával szemben a 18. század második fele az állami érdekekből fakadó nagy reformtörekvésekkel köszöntött be a Habsburgok hatalma alatt álló országok egyetemein.

A nevelésügy az abszolutizmus számára végérvényesen állami üggyé lett (Fináczy, 37.), következésképpen a tudománytól olyan eredményeket követelt most már a kormányzat, amely „minél nagyobb haszonnal jár közre”. Ez a kor azonban még az egyházi vezetés felszámolása nélkül követelt új tanítási rendet, amely helyet biztosított volna a felvilágosult abszolutizmus államelméleti tudományosságának, pl. a *jus publicum universale*-nak illetve az ún. *politikai kamerális tudományoknak*.

Az abszolutizmus igényei szerint átforgált természetjog (*jus naturae*) meghonosítását jelentette tehát ez a törekvés (Pauler, 25.), amelytől a hivatalos állami politika népszerűsítését lehetett várni. Vagyis az állami szolgálatra nevelésben fejeződött ki ez a törekvés, ami tehát a szakképzés előterébe állítását jelentette. „Érthető, hogy gyakorlati-va akarom tenni azt a nevelést” – mondja a kor neves államférfija (Kaunitz), és a fogantatosított rendelkezések nyomán valóban rendezettebbé lett az egyetemek élete, és végleg háttérbe szorult, pl. az ismeretek diktálás útján történő továbbítása.

A jezsuita vezetés átmeneti megtűrése azonban megnehezítette az állami érdekek maradéktalan megvalósítását, pedig a felvilágosult abszolutizmus már a 70-es évek elejétől új tanulmányi rendet (*Norma studiorum*) hirdetett, és a tanári testületek kinevezési

rendjében is az állami érdekeket igyekezett érvényesíteni. Új helyzetet teremtett továbbá az 1773. évi „Dominus ac Redemptor noster” kezdetű pápai bulla (XIV. Kelemen) megjelenése, amelynek alapján lehetőség nyílt a jezsuita egyetemi vezetés felszámolására. A kormányzat most már a világi hatalom érdekeit akadálytalanul érvényesíthette, ill. a karok tagjaitól általában a tudományos előrehaladást is megkövetelte. (Kosáry, 415-417.)

Az állami akarat még korlátlanabb érvényesülését kellett érezni II. József korában, amidőn már az egységes monarchia megteremtését célzó törekvés jelentős szerepet szánt a tudományos élet központjainak. Valóságos állami nevelésrendészet (*Erziehungspolizei*) szükségességét látta pl. a jozefinista kormányzat, hogy a jó állami hivatalnokok kinevelése zavartalan legyen. A szakemberképzés és a tudományos követelmények növelése mellett persze pozitív értelemben vett rendészeti lépés volt a képeztési rend kialakítása, az állami fogadalmítétel bevezetése ill. vallásfelekezeti diszkrimináció kiküszöbölése úgy a diploma megszerzése, mint a tanári kinevezések területén. Kornis Gyula joggal mondta hát, hogy a felvilágosult uralkodó „kora, szelleme fölémelkedve” munkálkodott egy modern egyetemi rendszer kialakítása érdekében

(Kármán, 120.), de a birodalmi törekvések türelmetlen érvényesítése következtében a politikai ellenállást is felébresztette. A klasszikus (francia) polgári átalakulás hatásától való félelem pedig eleve lehetetlenné tett minden további előrehaladást.

Íme visszajutottunk ahhoz a felidézett, történelmi jelentőségű kihíváshoz, amely a francia forradalom illetve a francia-olasz felvilágosodás hatása alatt érte a kontinens keleti felét. Az adott kor kettős (feudális és nemzeti) elnyomást szenvedő népei persze csak egy új forradalmi fellendülés korszakában válaszolhattak a kihívásra. Mindmáig e körbe soroljuk a magyarországi tanszabadság törvényes garanciáinak első lakonikus megfogalmazását (az 1848: 19. tc.), illetve annak a neoabszolutizmus által történt gyakorlati alkalmazását a Leo Thun-Hohenstein-féle reformok alapján. A nagy történelmi kihívás és a tudomány szabadság törvényes szabályozása közé eső bő fél évszázadban azonban nálunk is olyan változások érlelődtek, amelyekre érdemes lesz odafigyelnünk. Főként a reformkor eszmeáramlatainak, a születő magyar nemzeti értelmiségnek ill. a korabeli politikai publicisztikának a tudomány szabadságához való kötődése ugyanis maradandó hatással volt a kulturális alapjogok polgári értelemben vett legiszlálására.

IRODALOM

Barankay L.: *Felsőoktatásunk kibontakozása az újkorban*. Pécs, 1943.
 Békefi Remig: *A pécsi egyetem*. Bp. 1909.
 Bónis Gy.: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat-és Közép-Európában. Értekezések a történelmi tudományok köréből*. Új sorozat 63. sz.
 Brubacher, J. S.: *The autonomy of the University. Journal of Higher Education* 1967. évf. 5. sz. 1967.
 Csizmadia A.: *A pécsi egyetem a középkorban*. In: *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs. Publicata* 40. Bp. 1965.
 Denifle, H.: *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Berlin, 1885.
 Finánczy E.: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában I*. Bp. 1899.
 Gerloff, A. W.: *Staatstheorie und Staatspraxis des kaiserlich-katholischen Verwaltungsstaates. Abhandlungen aus*

dem Staats- und Verwaltungsrecht. Heft 56. Breslau, 1927.
 Gierke, O.: *Das deutsche Genossenschaftsrecht. Band III*. Berlin, 1881.
 Le Goff, J.: *Az értelmiség a középkorban. Les Intellectuels au Moyen Âge* nyomán Id. *Szociológiai Füzetek* 11. sz. Bp. 1976.
 Hanuy F.: *A közületek jogállása és az egyetemek*. Bp. 1921.
 Horváth M.: *Huszonöt év Magyarország történetéből*. Első köt. Pest. 1867.
 Jakó Zs.: *Írás, könyv, értelmiség*. Bukarest, 1976.
 Kardos T.: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955.
 Kármán M.: *Közoktatásügyi tanulmányok. I*. Bp. 1906.
 Király J.: *Adalékok a magyar és az európai tudományos élet kölcsönhatásából*. Klny. a Jogtudományi Közlöny 1905. évf.-ból. Bp. 1905.

Kornis Gy.: *Magyarország közoktatásügye a világháború óta.* Bp. 1927.; *A magyar nevelés eszményei. 1777-1848.* Bp. é.n. 1927.

Kosáry D.: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. 1980.

Kovács E.: *A krakkói egyetem és a magyar művelődés.* Bp. 1964.

Pauler Á.: *A tanítás és a tanulás szabadságának a kérdése. Beszéd a magyar egyetemi tanárok összejövetelén.* Bp. 1930.

Pauler T.: *A budapesti magyar kir. Tudományegyetem története.* Bp. 1880.

Paulsen, Fr.: *Geschichte des gelehrten Unterrichts.* 3. Aufl. Leipzig, 1919.

